

Є. О. Мічурін

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Загальна частина

**Навчальний посібник
для підготовки до іспитів та заліків**

Видання 2-ге, перероблене та доповнене

Харків
«Право»
2022

УДК 347.1(477)(075)
М70

Мічурін Є. О.

М70 Цивільне право. Загальна частина : навч. посіб. для підгот. до іспитів та заліків / Є. О. Мічурін. – Вид. 2-ге, перероб. та допов. – Харків : Право, 2022. – 234 с.

ISBN 978-966-998-356-5

Навчальний посібник підготовлено відповідно до курсу цивільного права (Загальної частини) і складено з урахуванням навчальних програм для закладів вищої освіти на основі чинного цивільного законодавства України та існуючих правових теорій. Основну увагу при переробленні попереднього (1-го) видання, яке побачило світ у 2019 р., було приділено останнім змінам, що відбулися в цивільному законодавстві, та відображенню їх на сторінках посібника.

Може бути використаний для підготовки до іспитів та заліків.

При підготовці до окремих видів випробувань (зокрема, вступного випробування в магістратуру, державного іспиту) необхідно додатково використовувати літературу, зокрема, із Особливої частини цивільного права, оскільки вимагаються знання з обох його частин.

Розрахований на студентів, фахівців, аспірантів, усіх тих, хто працює над підвищенням рівня юридичної підготовленості.

УДК 347.1(477)(075)

© Мічурін Є. О., 2019
© Мічурін Є. О., перероблення
та доповнення, 2022
© Видавництво «Право», 2022

ISBN 978-966-998-356-5

==== Зміст

Передмова.....	8
1. Предмет цивільного права.....	10
2. Диспозитивний метод регулювання цивільних відносин та чинники, що його обумовлюють.....	11
3. Принципи цивільного права.....	12
4. Функції та система цивільного права.....	13
5. Поняття та види джерел цивільного права.....	15
6. Акти цивільного законодавства та їх дія в часі, в просторі та за колом осіб.....	16
7. Аналогія закону та аналогія права.....	19
8. Поняття, елементи та види цивільних правовідносин.....	20
9. Підстави виникнення цивільних прав та обов'язків.....	23
10. Цивільна правоздатність фізичної особи.....	24
11. Цивільна дієздатність фізичної особи та її зміст.....	26
12. Повна цивільна дієздатність. Надання повної цивільної дієздатності фізичній особі, яка не досягла вісімнадцяти років.....	27
13. Часткова цивільна дієздатність.....	28
14. Неповна цивільна дієздатність.....	30
15. Обмеження цивільної дієздатності фізичної особи.....	32
16. Визнання фізичної особи недієздатною.....	35
17. Опіка і піклування.....	37
18. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою: підстави, порядок, наслідки.....	39
19. Оголошення фізичної особи померлою: підстави, порядок, наслідки.....	40
20. Фізична особа як підприємець.....	42
21. Поняття юридичної особи та її ознаки.....	45
22. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права.....	46
23. Індивідуалізація юридичних осіб.....	48
24. Створення юридичних осіб приватного права.....	49

25. Цивільна правоздатність та дієздатність юридичної особи приватного права. Органи юридичної особи	52
26. Філії та представництва юридичної особи	53
27. Припинення юридичної особи шляхом реорганізації	54
28. Припинення юридичної особи шляхом ліквідації	56
29. Повне товариство	57
30. Командитне товариство	58
31. Товариство з обмеженою відповідальністю	59
32. Товариство з додатковою відповідальністю	61
33. Акціонерне товариство	62
34. Виробничий кооператив	64
35. Загальна характеристика непідприємницьких товариств і установ	66
36. Участь держави, Автономної Республіки Крим, територіальних громад у цивільних відносинах	67
37. Поняття та види об'єктів цивільних прав	70
38. Речі та їх класифікація	71
39. Гроші і валютні цінності як об'єкти цивільних прав	73
40. Поняття та види цінних паперів як об'єктів цивільних прав	77
41. Нематеріальні блага як об'єкти цивільних прав	79
42. Поняття правочину та його ознаки	80
43. Класифікація правочинів	81
44. Загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину	83
45. Форма правочину. Правові наслідки недодержання форми правочину, встановленої законом	84
46. Тлумачення правочину. Відмова від правочину	86
47. Недійсність правочину	87
48. Нікчемні правочини	90
49. Оспорювані правочини	91
50. Правові наслідки недійсності правочину	94
51. Поняття та види представництва	95
52. Довіреність: поняття, види, форма, строк	96
53. Припинення представництва за довіреністю	99

54. Вчинення правочинів з перевищенням повноважень. Передоручення	100
55. Поняття, засади та межі здійснення суб'єктивних цивільних прав	101
56. Поняття та засади виконання цивільних обов'язків	103
57. Загальні засади захисту цивільних прав та інтересів	104
58. Захист цивільних прав та інтересів юрисдикційними органами	105
59. Самозахист цивільних прав	106
60. Поняття, ознаки та функції цивільно-правової відповідальності	107
61. Види цивільно-правової відповідальності	109
62. Умови цивільно-правової відповідальності	110
63. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності	111
64. Поняття строку та терміну. Види строків. Порядок їх обчислення	112
65. Поняття позовної давності та межі її застосування	114
66. Види позовної давності. Зміна тривалості позовної давності	115
67. Початок перебігу позовної давності	116
68. Зупинення та переривання перебігу позовної давності	118
69. Наслідки спливу позовної давності	119
70. Загальна характеристика речового права	120
71. Речові права на чуже майно та їх види	121
72. Поняття права власності. Право власності в об'єктивному і суб'єктивному розумінні ..	127
73. Суб'єкти і об'єкти права власності	128
74. Зміст права власності. Здійснення права власності.	129
75. Право власності на земельну ділянку. Самочинне будівництво	130
76. Право власності на житло	133
77. Обов'язки власника та обмеження його прав	135
78. Первісні підстави набуття права власності	136
79. Похідні підстави набуття права власності	142
80. Загальні та спеціальні підстави набуття права власності	144

81. Момент виникнення права власності у набувача майна за договором.....	146
82. Підстави припинення права власності.....	146
83. Випадки примусового вилучення майна, яке належить особі на праві власності	150
84. Загальна характеристика та види права спільної власності	152
85. Право спільної часткової власності	153
86. Переважне право купівлі частки у праві спільної часткової власності.....	156
87. Поділ майна, що є у спільній частковій власності, та виділ з нього частки. Припинення права на частку у спільному майні за вимогою інших співвласників.....	157
88. Право спільної сумісної власності	158
89. Поділ майна, що є у спільній сумісній власності, та виділ з нього частки	160
90. Цивільно-правові засоби захисту права власності	162
91. Право власника на витребування майна із чужого незаконного володіння (віндикаційний позов).....	164
92. Розрахунки при витребуванні майна із чужого незаконного володіння.....	164
93. Право на захист права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння (негаторний позов)	165
94. Поняття і види спадкування. Склад спадщини.....	166
95. Відкриття спадщини. Час і місце	167
96. Спадкоємці. Право на спадкування. Усунення від права на спадкування	168
97. Поняття заповіту та його види. Умови дійсності заповіту	170
98. Форма заповіту. Порядок посвідчення заповіту. Державна реєстрація заповіту	172
99. Скасування і зміна заповіту. Визнання заповіту недійсним	175
100. Права заповідача. Заповідальні розпорядження.....	176
101. Право на обов'язкову частку у спадщині.....	178
102. Заповіт з умовою. Заповіт подружжя	179

103. Виконання заповіту. Повноваження виконавця заповіту	180
104. Черговість спадкування за законом. Зміна черговості одержання права на спадкування	181
105. Прийняття спадщини. Строк прийняття спадщини та наслідки його пропущення	184
106. Відмова від прийняття спадщини: поняття та наслідки. Відумерлість спадщини.	186
107. Пред'явлення кредиторами спадкодавця претензій до спадкоємців. Задоволення вимог кредитора	190
108. Спадковий договір	191
109. Поняття права інтелектуальної власності та його співвідношення з правом власності	192
110. Суб'єкти та об'єкти авторського права	197
111. Особисті та майнові права авторів. Строки чинності авторських майнових прав, правові наслідки їх закінчення	200
112. Загальна характеристика суміжних прав. Суб'єкти та об'єкти суміжних прав.	208
113. Особисті та майнові права на об'єкти суміжних прав. Строки чинності суміжних майнових прав	209
114. Поняття, суб'єкти та об'єкти патентного права	214
115. Право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок	215
116. Право інтелектуальної власності на комерційне найменування та географічне зазначення	223
117. Право інтелектуальної власності на торговельну марку	228

==== Передмова

Цивільне право відіграє важливу роль у правових відносинах, що закріплюють належність майна особі та опосередковують правомірний перехід майнових благ від однієї приватної особи до іншої. Воно має інструментарій, що забезпечує зв'язок між інтересом до майнових благ та їх одержанням у правовій площині. Крім того цивільне право охороняє особисті немайнові права.

Сучасне цивільне право України зберегло вірність традиціям, адже витоки його регламентації знаходяться у Стародавньому Римському праві. Цивілістика повною мірою відповідає об'єктивному розвитку суспільства, у той саме час зберігає прихильність традиціям Романо-німецької правової сім'ї. Новітнє цивільне законодавство України розроблено з урахуванням досвіду нормативного регулювання цивільних правовідносин країн Європи, де вони традиційно розвиваються на приватницьких засадах.

Багатогранність цивільного права виявляється в тому, що тут наявне рідкісне поєднання матеріального й духовного. Перше знайшло відображення в правовій регламентації товарно-грошових відносин, що включають в себе право власності, втілені у договірному і спадковому праві. Духовні блага закріплені у цивілістиці через особисті немайнові правовідносини, які стосуються творчої діяльності людини, а також її честі, гідності, ділової репутації тощо. В усьому світі і в Україні, яка є учасницею міжнародних угод і частиною світової спільноти, приділяється велика увага охороні права інтелектуальної власності, яке є невід'ємною частиною сучасного цивільного права.

Цивілістика стосується значної частини регламентованих правом суспільних відносин, що здійснюються на приватницьких засадах. Вона поєднує в собі багатогранність і одночасно глибоку внутрішню логіку та нерозривний взаємозв'язок її внутрішніх складових елементів. Це враховано при підготовці представленого посібника.

Книга підготовлена відповідно до тематики навчального курсу цивільного права (загальної частини), що викладається у вищих юридичних навчальних закладах освіти. Вона складена з урахуванням та на основі існуючих правових теорій. При написанні використані праці відомих цивілістів: О. А. Пушкіна, Ч. Н. Азімова, В. П. Маслова, Д. В. Бобрової, В. В. Луця, В. І. Борисової, І. В. Жилінкової, О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика, Т. В. Боднар, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. А. Васильєвої, Р. О. Стефанчука, Є. О. Харитонова, Р. Б. Шишки, О. Р. Шишки, В. Л. Яроцького, В. М. Самойленка, М. К. Галянтича, І. В. Венедиктової, Ю. М. Жорнокуя, С. О. Сліпченка, Л. В. Красицької, Г. Г. Харченко та інших, колективні видання кафедр цивільного права провідних навчальних закладів України.

Для подальшого поглиблення знань із цивільного права студентам (курсантам), що вивчають цивільне право рекомендується також використовувати підручники, практикуми та інші джерела.

==== 1. Предмет цивільного права

Цивільне право – система норм права, що регулює особисті немайнові та майнові правовідносини, які виникають між суб'єктами (фізичними чи юридичними особами) і що ґрунтуються на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності цих суб'єктів.

Предмет цивільного права: по-перше, **особисті немайнові правовідносини** – виникають між суб'єктами цивільного права з приводу нематеріальних благ і при цьому тісно пов'язані з особистістю його власника; по-друге: **майнові правовідносини** – виникають між суб'єктами з приводу матеріальних благ.

Розкриваючи предмет цивільного права слід звернути увагу на наступне:

– **особисті немайнові правовідносини** відносини це, зокрема, такі, об'єктом яких є твори науки, літератури, мистецтва, винаходи, раціоналізаторські пропозиції тощо (ст.420 ЦК України). Зв'язок з майновими відносинами тут визначається можливістю одержання винагороди за використання творів. Крім того **особисті немайнові правовідносини** включають захист честі, гідності, ділової репутації та деякі інші правовідносин.

– **майнові правовідносини** розрізняють у статиці та у динаміці. У **статичі це** є право власності; права на чужі речі (сервітут, емфітевзис, суперфіцій); інші правовідносини, пов'язані зі знаходженням матеріальних благ у певного суб'єкта цивільних прав. Майнові правовідносини у **динаміці це**: зобов'язання (договірні, позадоговірні); спадкування; інші правові відносини, пов'язані з переходом матеріальних благ від одного суб'єкта до іншого.

До майна в цивільному праві належать:

– **речі** – предмети матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки;

- *гроші та цінні папери*. Їхня цінність у цивільному обороті обумовлена номінальною вартістю(номіналом);
- *майнові права вимоги*. Наприклад, право вимоги внеску в кредитну установу.

===== 2. **Диспозитивний метод регулювання цивільних відносин та чинники, що його обумовлюють**

Методом цивільного права є комплекс способів, засобів та прийомів, за допомогою яких право здатне впливати на особисті немайнові та майнові правовідносини.

Для цивільного права характерним є диспозитивний метод правового регулювання. Загалом диспозитивність – можливість для суб'єктів самостійно й вільно, без сторонніх указівок здійснювати свої цивільні права, обирати вид правовідносин та умови участі в них, контрагентів тощо.

Для методу цивільного права характерними є:

Юридична рівність учасників (ч. 1 ст. 1 ЦПК України) – один суб'єкт не повеліває іншим, вони майново незалежні і самостійні, для них існує рівність заходів цивільно-правової відповідальності.

Ініціативність у формуванні цивільних правовідносин і здійсненні цивільних прав – цивільні правовідносини встановлюються, здійснюються, розвиваються, перш за все, через бажання самих учасників, які виявляють зацікавленість у їх встановленні, розвитку і здійсненні

Майновий характер заходів юридичної відповідальності полягає в тому, що невиконання наслідків у разі настання цивільно-правової відповідальності зазнає не особистість боржника, а його майно або майно інших осіб (наприклад, опікуна).

Компенсаційний характер цивільної відповідальності передбачає, що за спричинену шкоду настає повна компенсація, покликана відновити не вигідні наслідки для потерпілого.

Забезпечення захисту цивільних прав, зокрема, у судовому порядку, що полягає в наданні можливості кожному звернутися до суду за захистом особистого немайнового або майнового права чи інтересу.

==== 3. Принципи цивільного права.

Принципами цивільного права є основоположні, найбільш глобальні керівні ідеї, положення та принципи, відповідно до яких здійснюється цілісне правове регулювання особистих немайнових та майнових правовідносин.

У законодавстві принципи цивільного права визначені у ЦК України й закріплені як засади цивільного законодавства. Серед них:

1. *Неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини*, що означає охорону людини як від дій публічної влади, так і від дій інших осіб, спрямованих проти її приватного життя;

2. *Свобода договору* як можливість суб'єктам самим визначати суть договірних відносин, в які вони вступають; обирати з ким вступати у договірні правовідносини та встановлювати умови, на яких договір буде укладений;

3. *Свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом* надає можливість суб'єктові на власний розсуд займатися будь-яким видом підприємницької діяльності, окрім тієї, яка суперечить закону;

4. *Судовий захист цивільного права та інтересу* гарантує можливість для кожної особи звернутися до суду за захистом особистих немайнових та майнових прав і інтересів;

5. **Справедливість, добросовісність та розумність** передбачають можливість виваженого застосування закону, а саме – із додержанням гуманізму, здорового глузду, суспільних цінностей та моральних засад, неприпустимість зловживання цивільними правами; перешкодження використанню закону у не правових цілях;

6. **Рівність суб'єктів цивільних правовідносин** означає, що жоден з них не має жодних переваг перед іншим.

Неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом. Це означає, що право власності непорушне. Лише у чітко передбачених законодавством виняткових випадках особа може бути позбавлена права власності чи власність може бути вилучена в особи незважаючи на її волевиявлення. Наприклад, при відчуженні земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності.

===== 4. Функції та система цивільного права.

Функціями цивільного права є напрями правового регулювання особистих немайнових та майнових правовідносин, що виражають його соціальне призначення у процесі вирішення завдань, що стоять перед правом.

Функціями цивільного права є наступні:

1. **Регулятивна функція**, що спрямована на створення за допомогою правового регулювання нормальних умов для функціонування і розвитку особистих немайнових та майнових відносин у суспільстві;

2. **Охоронна функція**, яка сприяє запобіганню порушенням особистих немайнових та майнових прав, а також передбачає їх захист у разі порушення;

3. **Попереджувальна функція** вказує на те, що масив правового регулювання цивільного права спрямований на запобігання можливій неправомірній поведінці суб'єктів;

4. **Відновлювальна функція** означає, що при порушенні особистих немайнових та майнових прав відбувається їх відновлення за допомогою цивільного права, причому на еквівалентній основі;

5. **Виховна функція цивільного права** сприяє стимулюванню у суб'єктів цивільних правовідносин певної правомірної поведінки і на стимулювання такої поведінки у фізичних і юридичних осіб.

Система цивільного права – його внутрішня структура, яка розглядає особисті немайнові і майнові відносини в єдності та взаємодії тих, що входять до цивільного права, підгалузей, інститутів і субінститутів.

Підгалузь цивільного права – система декількох однорідних та предметно взаємозв'язаних цивільно-правових інститутів, що охоплюють цілісну сферу суспільних відносин (зобов'язальне право, спадкове право тощо).

Інститут цивільного права – система правових норм, які забезпечують системне регулювання відносно самостійної групи однорідних і взаємозв'язаних суспільних відносин (договірні зобов'язання тощо).

Субінститут цивільного права – система певних правових норм в межах правового інституту, що регулює окремі цивільні правовідносини (договірні зобов'язання з передачі майна у власність тощо).

Система цивільного права бере початок у Пандектній системі цивільного права Стародавнього Риму. Утім, у сучасній системі цивільного права є право інтелектуальної власності, що не входило до Пандектної системи цивільного права Стародавнього Риму.